ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/379143759

Jongeren in zware en georganiseerde criminaliteit: signalen en de rol van het voortgezet onderwijs

Article *in* Tijdschrift voor Veiligheid · March 2024

DOI: 10.5553/TvV/.000062

CITATION
1

READS
3,049

1 author:

Jennifer van den Broek
Tilburg University
2 PUBLICATIONS **1** CITATION

SEE PROFILE

All content following this page was uploaded by Jennifer van den Broek on 23 September 2024.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

ARTIKEL

Jongeren in zware en georganiseerde criminaliteit: signalen en de rol van het voortgezet onderwijs

Jennifer van den Broek

In deze studie worden de resultaten van het eerste landelijke onderzoek naar de preventieve en signaleringsrol van het voortgezet onderwijs voor leerlingbetrokkenheid bij zware en georganiseerde criminaliteit gepresenteerd. De bevindingen tonen aan dat de meerderheid van de onderwijsmedewerkers te maken krijgt met leerlingbetrokkenheid bij georganiseerde criminaliteit. Resultaten laten zien dat onderwijsmedewerkers zich bewust zijn van hun verantwoordelijkheid, maar tegelijkertijd aangeven dat het ontbreekt aan training, voorlichting en specifieke protocollen voor het herkennen en opvolgen van relevante signalen. Bovendien zijn de signalen waarop zij moeten letten veelal algemene signalen en kunnen deze ook duiden op andere problemen, wat de herkenning en interpretatie hiervan complex maakt.

1 Inleiding

Er is in Nederland sprake van groeiende bewustwording en toenemende zorg over met name 'de jonge aanwas in vormen van zware en georganiseerde criminaliteit' (Adamse et al., 2023). Dit begrip valt niet exact af te bakenen. In deze bijdrage wordt als werkdefinitie gehanteerd dat het moet gaan het om betrokkenheid bij drugscriminaliteit, zware vermogensdelicten en uitbuiting, waarbij jongeren in een uitvoerende of faciliterende rol deel uitmaken van criminele netwerken of samenwerkingsverbanden. De media rapporteren regelmatig over incidenten, zoals jongeren die drugs uithalen in Nederlandse havens (RTL, 2024), tieners die worden gedwongen tot overvallen (Vugts, 2024) en leerlingen binnen het praktijkonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs met een verhoogd risico op criminele uitbuiting (Üstüner-Tüfekci et al., 2023). Sinds 2019 is er naast repressie en verstoring van criminele netwerken ook een focus op preventieve maatregelen. Hierbij worden het veiligheids- en sociale domein, inclusief het onderwijs, met elkaar verbonden door interventies die zowel gericht zijn op individuen als op de leefomgeving. Een voorbeeld hiervan is het programma 'Preventie met gezag', dat in 2022 is gestart en waaraan vijftien gemeenten deelnemen (CCV, 2022a).
Jongeren worden door criminele netwerken ingezet voor uiteenlopende taken, zoals het fungeren als uitkijkpost, voor het faciliteren van geldtransacties, voor drugshandel of het knippen van wiettoppen, maar ook voor zwaardere vormen van misdaad, zoals het rekruteren voor prostitutie, het uithalen van cocaïne uit contai-

ners in havens, het uitvoeren van gewapende overvallen of voor het plegen van aanslagen met explosieven op woningen (NOS, 2023; Noteboom et al., 2020; Leito et al., 2021; RTL, 2024). Jongeren worden vooral ingezet in rollen waarin ze een hoger risico lopen op aanhouding, terwijl ze tegelijkertijd gemakkelijk vervangbaar zijn (Jenkins, 2017; Sergi, 2021). Bovendien lopen zij het risico slachtoffer te worden van dwang, druk of chantage (Leito et al., 2021; National Crime Agency, 2017; Noteboom et al., 2020; Üstüner-Tüfekci et al., 2021).

Jongeren worden vooral geworven of geronseld op openbare plaatsen, zoals hangplekken, en online of via sociale media, maar scholen komen op de derde plaats (Peeck, Witteveen & Sikkens-Dokter, 2021). Scholen kunnen daarmee in principe een belangrijke rol spelen bij het vroegtijdig signaleren van mogelijke betrokkenheid bij een vorm van zware criminaliteit en worden door sommigen zelfs gezien als het op een na beste interventiepunt na het gezin (Bervoets & Den Haan, 2021). De vraag is echter of die verwachtingen niet te hooggespannen zijn.

Wanneer een leerling van een middelbare school betrokken raakt bij een vorm van ernstige (georganiseerde) criminaliteit, heeft dit gevolgen voor de jongere zelf, maar ook voor de school en voor andere leerlingen. Volgens een in 2021 door het Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid (CCV) uitgevoerde enquête werden scholen in 90% van de deelnemende gemeenten betrokken bij vroegsignalering van risicojongeren. Tegelijkertijd werd vastgesteld dat deze rol niet structureel was en dat de deelname van scholen nog te beperkt was (CCV, 2022b). Een vraag die daarbij kan worden gesteld, is in hoeverre jongeren die mogelijk bij een vorm van zware of georganiseerde criminaliteit betrokken zijn herkenbare signalen afgeven en zo ja, in welke mate medewerkers in het voortgezet onderwijs in staat zijn om die op te pikken. Daarnaast kan de vraag worden opgeworpen in hoeverre onderwijsgevend en onderwijsondersteunend personeel voor scholen en zichzelf een rol zien bij het voorkomen en signaleren van 'nieuwe aanwas'. Op basis van een landelijk uitgevoerde online enquête onder docenten en onderwijsondersteunend personeel van middelbare scholen wordt in deze bijdrage geïnventariseerd in welke mate zij te maken hebben gehad met leerlingen die betrokken waren bij een vorm van zware of georganiseerde criminaliteit, welk signaalgedrag daarmee gepaard ging en op de rol die scholen in hun optiek zouden kunnen vervullen in de aanpak.

Tot op heden was het onderzoek naar betrokkenheid van leerlingen van Nederlandse scholen bij vormen van zware of georganiseerde criminaliteit voornamelijk gericht op mensenhandel, criminele uitbuiting van minderjarigen en seksuele uitbuiting (binnen de prostitutie). Daaruit bleek dat vier op de tien Nederlandse middelbare scholen daarmee wel eens te maken hebben gehad (Blommers, Hamers & Zwegers, 2019). Daarnaast werd duidelijk dat 55% van de scholen zich zorgen maakte over criminele uitbuiting, mede omdat de indruk bestond dat slachtoffers steeds jonger werden (Noteboom et al., 2020). De prevalentie van criminele uitbuiting is regionaal onderzocht op middelbare scholen in Zeeland, waaruit bleek dat 4,1% van de Zeeuwse jongeren hiermee te maken had gehad en dat 10,9% ooit was benaderd om een criminele taak uit te voeren voor een derde (Üstüner-Tüfekci et al., 2021). Onderzoek naar criminele uitbuiting in Rotterdam liet zien dat 47% van de eerstelijns professionals in het jaar daarvoor was geconfronteerd met minstens

Tijdschrift voor Veiligheid 2023 (22) 4
doi: 10.5553/TvV/.000062

één casus waarin daarvan vermoedelijk sprake was (Leito et al., 2021b). Het onderscheid tussen slachtoffer- en daderschap bleek daarbij niet altijd duidelijk. Jongeren konden aanvankelijk vrijwillig betrokken raken bij illegale activiteiten, maar later gedwongen worden om daarmee door te gaan.

In de wetenschappelijke literatuur worden twee strategieën onderscheiden waarmee het voortgezet onderwijs een rol kan spelen bij het voorkomen van instroom in criminele netwerken. Ten eerste wordt het aanbieden van preventieprogramma's aan leerlingen benadrukt (Barecca, 2000; Godson, 2000). Algemene preventieprogramma's worden bijvoorbeeld aangeboden op scholen in de Verenigde Staten (Poyner, 1993; Sherman et al., 2002), terwijl in Italië specifieke anti-maffiaprogramma's zijn ontwikkeld voor het onderwijs (Barecca, 2000). In het Verenigd Koninkrijk zijn preventieprogramma's onder meer gericht op criminele uitbuiting (The Children's Society, 2022). Ten tweede wordt het bevorderen van goed burgerschap en het aanleren van interpersoonlijke vaardigheden, zoals communicatie, samenwerking en assertiviteit, aanbevolen als strategie (Barecca, 2000; Godson, 2020; Schneider & Schneider, 2001; Siragusa, 2000).

In Nederland worden beide strategieën toegepast om de betrokkenheid van jongeren bij criminele netwerken te voorkomen. Zo worden specifieke bewustwordingsprogramma's gericht op leerlingen ingezet, zoals de ontwikkeling van een escaperoom met als doel om jongeren weerbaarder te maken (RIEC Noord-Nederland, 2020). Een ander voorbeeld is het onderwijsprogramma 'Kapot Sterk', dat onderdeel is van het project Straatwaarden. Dit programma richt zich al op basisschoolkinderen en maakt hen bewust van de risico's en gevolgen van drugscriminaliteit (Gemeente Utrecht, 2020). Naast specifieke bewustwording wordt in het voortgezet onderwijs in Nederland over het algemeen gestreefd naar de versterking van goed burgerschap. Dit gebeurt door de ontwikkeling van sociale en maatschappelijke vaardigheden, het bevorderen van respect voor de democratie en het erkennen van de diversiteit binnen de samenleving en onder leerlingen (Eerste Kamer, 2021).

In Nederland geldt een leerplicht tot 16 jaar, en het behalen van een zogenoemde startkwalificatie is verplicht tot 18 jaar. Deze verplichtingen bieden scholen de mogelijkheid om gedurende deze periode signalen van mogelijke betrokkenheid van leerlingen bij criminele netwerken op te merken en hierop te reageren (Weijers & Eliaerts, 2015). Scholen dragen verantwoordelijkheid voor preventie, signalering, melding, en het waarborgen van zowel de fysieke als emotionele veiligheid van leerlingen. Dit is vastgelegd in verschillende wetten en codes, waaronder de Wet Veiligheid op School, de Meldcode Kindermishandeling en Huiselijk Geweld, en de Wet Passend Onderwijs.

Er is weinig bekend over de rol van onderwijsgevend en -ondersteunend personeel bij vroegsignalering en preventie van ondermijnende criminaliteit. Het eerdergenoemde regionale onderzoek in Zeeland toonde aan dat middelbare scholen weliswaar een rol zien in het voorkomen en signaleren van dergelijke criminaliteit bij leerlingen, maar dat ze moeite hebben om dit concreet vorm te geven (Üstüner-Tüfekci et al., 2021).

In 2020 voerde het Centrum tegen Kinder- en Mensenhandel (CKM) een verkenning uit onder middelbare scholen, waaruit bleek dat een groot deel van de respondenten (84%) het belangrijk vindt om aandacht te besteden aan criminele uitbui-

ting en te weten wat ze moeten doen als een leerling slachtoffer is. Meer dan de helft van de respondenten gaf aan (signalen van) slachtoffers van criminele uitbuiting te kunnen herkennen (Noteboom et al., 2020). Ander onderzoek toonde juist aan dat 78% van de docenten relevante signalen niet herkent en 39% niet weet welke stappen te ondernemen, ondanks dat 35% van de onderzochte scholen een meldprotocol voor mensenhandel had en 27% van de docenten training had gehad (Blommers et al., 2019).
Er is echter geen systematisch onderzoek uitgevoerd naar de mogelijkheden van vroegsignalering van jongeren die aanvankelijk vrijwillig betrokken raken bij vormen van georganiseerde (ondermijnende) criminaliteit.

2 Signaleren van betrokkenheid bij (georganiseerde) criminaliteit

Om mogelijke betrokkenheid van leerlingen bij een vorm van zware of georganiseerde criminaliteit te kunnen signaleren, is het noodzakelijk om inzicht te hebben in gedrag dat daarop kan wijzen. Wat zijn de signalen waarop kan worden gelet, wanneer een leerling niet uit eigen beweging hulp zoekt of problemen kenbaar maakt, bijvoorbeeld in een mentor- of begeleidingsgesprek? De signaaldetectietheorie stelt dat een signaleringsproces niet alleen is gebaseerd op feiten, maar ook op emoties (Tanner & Swets, 1954; Gottschalk & Asting, 2020). Wanneer professionals moeten bepalen of er sprake is van een signaal, kunnen er vier uitkomsten zijn. Er is een concreet signaal en dit wordt waargenomen (ware positieven); er is een signaal maar dit wordt niet waargenomen (valse negatieven); er is geen signaal maar iets wordt wel waargenomen (valse positieven); of er is geen signaal en dit wordt niet waargenomen (ware negatieven). Om valse positieven en valse negatieven te voorkomen, is het cruciaal om rekening te houden met *confirmation bias* en *hindsight bias*. Het eerste verwijst naar de neiging om hypothesen die overeenkomen met onze eigen ideeën en overtuigingen meer aandacht te geven dan alternatieven (Nickerson, 1998). In de context van (actief) signaleren van mogelijke betrokkenheid van leerlingen bij (georganiseerde) criminele activiteiten, kan *confirmation bias* leiden tot stereotypering. Als een onderwijsprofessional een leerling als vriendelijk en benaderbaar beschouwt, kan hij of zij eerder geneigd zijn een signaal te negeren, wat tot een vals negatieve uitkomst leidt. Wanneer een leerling als lastig en brutaal wordt gezien, kan de uitkomst gemakkelijker vals positief zijn. Een vergelijkbare situatie kan zich voordoen bij het interpreteren van internaliserende signalen versus externaliserende signalen, waarbij de eerstgenoemde mogelijk minder snel worden opgepikt. *Hindsight bias* houdt in dat een persoon achteraf denkt dat de waarschijnlijkheid van een gebeurtenis had kunnen worden voorspeld (Fischhoff, 1975). Dit kan in toekomstige gevallen leiden tot meer vals positieven. Bij het vroegtijdig signaleren van gedrag dat zou kunnen wijzen op betrokkenheid bij zware of georganiseerde criminaliteit, moet met deze factoren derhalve rekening worden gehouden.
Een belangrijke vraag is voorts hoe een onderscheid kan worden gemaakt tussen signalen van betrokkenheid bij criminaliteit, signalen die wijzen op betrokkenheid bij vormen van zware of georganiseerde misdaad, indicaties dat sprake is van (cri-

minele) uitbuiting en signalen dat er sprake is van problemen die niet aan criminaliteit gerelateerd zijn. Studies richten zich voornamelijk op algemene signalen van mogelijke betrokkenheid bij criminele activiteiten, zoals spijbelen, schoolverzuim en schooluitval (bijv. Blom et al., 2015; Ferwerda & Van Wijk, 2010; Weerman & Van der Laan, 2006; Weijers & Eliaerts, 2015). Signalen die kunnen wijzen op betrokkenheid bij ernstiger vormen van criminaliteit zijn bijvoorbeeld het bezit van grote(re) hoeveelheden geld of drugs, het dragen van nieuwe en dure kleding en het bezitten van meerdere telefoons (Peeck et al., 2021; Noteboom et al., 2020). Ook hier speelt echter gedrag een rol dat ook op andere problemen kan wijzen, zoals het direct moeten beantwoorden van berichten en telefoontjes, agressief gedrag, drugsgebruik, een lage motivatie op school, slechte onderwijsresultaten, storend gedrag tijdens de les, vermoeidheid, schoolverzuim, sociaal isolement en onverklaarbare verwondingen (Peeck et al., 2021; Noteboom et al., 2020). In het geval van slachtofferschap van (criminele) uitbuiting, wordt gewezen op zaken zoals vermoeidheid, gebrek aan motivatie, het constant verzinnen van excuses, het uiten van gevoelens van angst en teruggetrokkenheid, omgang met oudere jongeren en het naar school gebracht worden door vreemden (Noteboom et al., 2020).

3 Methode

Om meer inzicht te krijgen in de onderscheidende signalen die wijzen op betrokkenheid bij zwaardere vormen van criminaliteit, zijn concrete gevallen onderzocht waarmee onderwijspersoneel (inclusief onderwijsgevend en -ondersteunend personeel) op Nederlandse middelbare scholen werden geconfronteerd. Het doel was om in kaart te brengen van welk afwijkend gedrag van leerlingen sprake was, alsook te achterhalen welke rol onderwijspersoneel voor het onderwijs ziet weggelegd in het signaleren hiervan. Hiervoor is een enquête uitgevoerd onder het onderwijsgevend en -ondersteunend personeel van middelbare scholen in Nederland.
Alle 649 Nederlandse middelbare scholen zijn benaderd via hun e-mailadressen, die werden verkregen via een open toegangsbestand van de website van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). Scholen werden uitgenodigd voor deelname aan de online enquête via deze algemene e-mailadressen. Scholen die positief reageerden, is gevraagd medewerkers een link naar de vragenlijst te sturen, met een toelichting die was opgesteld door de onderzoeker. Niet-reagerende scholen ontvingen drie herinneringen. Voorts is een informatieposter met een QR-code naar de enquête verspreid in het persoonlijke netwerk van de onderzoeker. De enquête is ook gepromoot via sociale media, zoals LinkedIn- en Facebookgroepen van onderwijsmedewerkers, en tijdens een conferentie over ondermijnende criminaliteit in het voortgezet onderwijs in Nederland. Vanwege de geanonimiseerde afname is het niet mogelijk om vast te stellen via welk kanaal respondenten bij de enquête zijn uitgekomen; in verband met herleidbaarheid is de locatie van de school van de respondent ook niet opgevraagd; hierdoor kunnen we geen conclusies trekken over de representativiteit ervan. Aan de andere kant zijn alle voortgezet-onderwijsinstellingen in Nederland benaderd om deel te nemen aan het onderzoek en is wel duidelijk dat respondenten uit alle provincies hebben deelgenomen. Dit kon worden

vastgesteld aan de hand van schoolmailadressen die respondenten konden opgeven wanneer zij mee wilden loten voor een cadeaubon. Als methode om de respons te verhogen werden drie cadeaubonnen verloot.
Voorafgaand aan het invullen van de enquête werd een *informed consent*-scherm getoond, waarmee toestemming werd gevraagd voor het gebruik van de verzamelde data. De respondent stemde daarmee in door de vragenlijst te starten. Respondenten ontvingen tevens een verduidelijking van wat werd bedoeld met betrokkenheid bij zware en georganiseerde misdaad, namelijk: betrokkenheid bij drugshandel of wietteelt, betrokkenheid bij fraude en/of witwassen doordat leerlingen hun bankrekening beschikbaar stellen voor criminelen, betrokkenheid bij uitbuiting binnen prostitutie (als loverboy of slachtoffer), betrokkenheid bij een criminele jeugdbende, en leerling maakt deel uit van een criminele familie.
De online enquête werd ingevuld door 974 respondenten. Respondenten die minder dan een kwart van de voor hen relevante vragen hadden ingevuld, zijn uitgesloten. Degenen die niet hadden aangegeven dat zij tot het onderwijsgevend of -ondersteunend personeel behoorden, werden eveneens uitgesloten, tenzij op basis van de gegeven antwoorden bleek dat zij toch deze rollen vervulden. Dit leidde tot een definitieve steekproefomvang (*N*) van 698. Van deze respondenten waren 494 (70,8%) onderwijsgevend en 204 (29,2%) onderwijsondersteunend personeel. De meerderheid (62,1%) van de respondenten identificeerde zich als vrouw (*N*=388) en 37,9% identificeerde zich als man (*N*=237). De respondenten gaven les op een school met schoolniveau vmbo (61,8%), havo (53%) en atheneum/gymnasium (40,4%). Deze percentages tellen niet op tot honderd, omdat een school meerdere niveaus kan aanbieden. De precieze uitsplitsing is terug te vinden in tabel 1.

Tabel 1 ***Onderzoekspopulatie naar aangeboden schoolniveau***

Schoolniveau	***N***	%
Internationale Schakelklas	31	4,4
Speciaal onderwijs	17	2,4
Bovenschoolse voorziening	5	0,7
Praktijkonderwijs	84	12
Vmbo basisberoepsgerichte leerweg	294	42,1
Vmbo kader beroepsgerichte leerweg	325	46,4
Vmbo gemengde leerweg	239	34,2
Vmbo theoretische leerweg	406	58,2
Havo	366	52,4
Atheneum	265	38,0
Gymnasium	170	24,4

In de vragenlijst zijn drie hoofdonderwerpen aan de orde gesteld. Om te beginnen werd ingegaan op de rol van scholen bij het voorkomen en signaleren van mogelijke

Tijdschrift voor Veiligheid 2023 (22) 4
doi: 10.5553/TvV/.000062

betrokkenheid van leerlingen bij vormen van zware of georganiseerde criminaliteit, op de mate waarin respondenten zich hiervan bewust waren, en de aanwezigheid van protocollen, procedures en andere hulpstructuren.
Het tweede thema in de vragenlijst betrof de daadwerkelijke voorvallen van betrokkenheid van een leerling bij zware of georganiseerde criminaliteit waarmee de school in de afgelopen vijf jaar werd geconfronteerd, waarbij werd nagegaan welk gedrag deze leerling vertoonde. Gekozen is om te vragen naar de laatste vijf jaar, omdat dit inzicht geeft in recente gevallen, rekening houdend met de veranderende vormen van criminaliteit door COVID-19 (denk aan digitale criminaliteit).
Het derde hoofdonderwerp van de vragenlijst waren de signalen die voorafgingen aan de gerapporteerde voorvallen van betrokkenheid van een leerling bij georganiseerde (ondermijnende) criminaliteit. Hierbij zijn algemenere signalen, zoals schoolverzuim en storend gedrag bevraagd, alsmede specifieke signalen zoals het bij zich dragen van meerdere telefoons of aanzienlijke hoeveelheden contant geld.
De vragenlijst is ontwikkeld op basis van literatuur over de mogelijke rol van scholen bij de aanpak van criminaliteit (o.a. Adjiembaks, Boer & Oude Lansink, 2022; Barecca, 2000; Godson, 2020; Schneider & Schneider, 2001; Siragusa, 2000), de mogelijke verschijningsvormen van betrokkenheid bij criminele activiteiten (o.a. Leito et al., 2021; Leito et al., 2022; Noteboom et al., 2020; Openbaar Ministerie, 2018) en de signalen die hieraan voorafgaan (o.a. Peeck et al., 2021; Van Wijk et al., 2022). Daarnaast is de vragenlijst gebaseerd op elf verkennende interviews met schoolmedewerkers die ervaring hebben met concrete situaties van betrokkenheid bij criminele activiteiten. De conceptvragenlijst is vervolgens getest door deze af te nemen bij zes respondenten op een instelling voor voortgezet onderwijs.

4 Resultaten

4.1 Opvattingen van respondenten over de rol van het onderwijs

De uitkomsten laten zien dat respondenten in belangrijke mate van mening zijn dat het een verantwoordelijkheid van het voortgezet onderwijs is om zowel bij onderwijspersoneel (90,5%), leerlingen (93,4%) als ouders (72,1%) bewustwording te creëren over de dreiging om betrokken te raken bij zware of georganiseerde criminaliteit (zie tabel 2). De onderzoeksresultaten laten zien dat onderwijspersoneel zich bewust is van dat risico (90,3%). Echter, slechts een klein deel geeft aan te weten welke signalen daarvan een indicatie kunnen zijn en waar ze derhalve op moeten letten (35,7%). Respondenten uit het ondersteunend personeel antwoorden vaker dat ze zich bewust zijn van deze mogelijkheid (X2 (2, N=499) = 9,10, $p \leq 0{,}05$; resp. 95% en 90,1%) en denken ook de signalen beter te kunnen herkennen dan onderwijsgevenden (X2 (2, N=501) = 27,26, $p \leq 0{,}01$; resp. 46% en 31,5%). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat onderwijsondersteunend personeel over het algemeen laagdrempeliger contact heeft met leerlingen en zij een andere rol binnen de school hebben. Een voorbeeld is toezicht houden tijdens de pauze, wanneer leerlingen zich vrijer bewegen en signalen mogelijk zichtbaarder zijn. Dat ongeveer de helft van het onderwijspersoneel moeite heeft met het herkennen van

signalen, komt overeen met bevindingen uit eerder onderzoek (Blommers et al., 2019; Noteboom et al., 2020).

Tabel 2 Statements rol VO

	Eens *N*/%	**Oneens *N*/%**	**Geen oordeel *N*/%**	**Missing *N*/%**
Kennis onderwijspersoneel bevorderen	632; 90,5	27; 3,9	34; 4,9	5; 0,7
Leerlingen bewust maken	652; 93,4	19; 2,7	22; 3,2	5; 0,7
Ouders bewust maken	503; 72,1	95; 13,6	95; 13,6	5; 0,7
Aandachtsfunctionaris	285; 40,8	177; 25,4	219; 31,4	17; 2,4
Procedures	615; 88,1	40; 5,7	34; 4,9	9; 1,3
Partners betrekken	627; 89,8	21; 3	43; 6,2	7; 1
Gesprek leerling	600; 86	50; 7,2	40; 5,7	8: 1,1
Schorsen	191; 27,4	304; 43,6	195; 27,9	8; 1,1
Verwijderen	95; 13,6	382; 54,7	212; 30,4	9; 1,3

Tabel 3 laat zien dat onderwijsmedewerkers de noodzaak van tijdig melden (95%) en actie ondernemen (89%) benadrukken wanneer een leerling (mogelijk) betrokken is bij zware of georganiseerde criminaliteit of het risico loopt hierbij betrokken te raken. Concrete acties kunnen zijn: het schorsen en verwijderen van de leerling, het gesprek aangaan met de leerling of ondersteuning en begeleiding aanbieden. Het zonder meer verwijderen van de leerling van school wordt over het algemeen als onwenselijk gezien. Van de respondenten vindt 27,4% dat er direct moet worden geschorst en 13,6% is het eens met de stelling dat de leerling zonder meer van de school moet worden verwijderd. De meeste respondenten kiezen voor het aangaan van het gesprek en het bieden van ondersteuning, mogelijk omdat er in het geval van minderjarigen die deelnemen aan criminele activiteiten strikt genomen al snel kan worden gesproken van criminele uitbuiting en dus mogelijk slachtofferschap. Daarbij wordt het belang onderkend van het betrekken van zorg- en veiligheidspartners bij deze kwesties (89,8%) en gesprekken te voeren met de betreffende leerling (86%).

Tabel 3 Statement rol docent/OOP

	Eens *N*/%	**Oneens *N*/%**	**Geen oordeel *N*/%**	**Missing *N*/%**
Bewust	630; 90,3	32; 4,6	26; 3,7	10; 1,4
Kent signalen	247; 35,4	336; 49,1	108; 15,5	7; 1
Actie ondernemen	621; 89	32; 4,6	38; 5,4	7; 1
Weet wat ik kan doen	325; 46,6	312; 44,7	53; 7,6	8; 1,1
Moet melden	663; 95	13; 1,9	15; 2,1	7; 1
Weet waar melden	526; 75,4	136; 19,5	27; 3,9	9; 1,3

Tijdschrift voor Veiligheid 2023 (22) 4
doi: 10.5553/TvV/.000062

Hoewel het onderwijspersoneel in meerderheid aangeeft te weten waar de mogelijke betrokkenheid van leerlingen bij zware of georganiseerde criminaliteit kan worden gemeld (75,4%), geeft slechts 46,6% aan te weten welke acties ze naast het melden kunnen ondernemen, zoals het inschakelen van ketenpartners of het doen van een zorgmelding. Deze uitkomst komt overeen met het onderzoek van Blommers en collega's (2019), maar wijkt af van de studie van Noteboom en collega's (2020). Daarbij moet wel worden aangetekend dat de laatstgenoemden zich primair richtten op slachtoffers van mensenhandel, waar al meer aandacht voor was in de vorm van training en protocollen. Volgens het onderwijspersoneel moeten er duidelijke procedures zijn (88,1%). Een meerderheid van de respondenten geeft aan dat er op school algemene protocollen zijn omtrent hoe te handelen wanneer een leerling betrokken is bij een vorm van criminaliteit (68,2%). Of er ook specifieke protocollen zijn die betrekking hebben op zwaardere vormen van criminaliteit is minder duidelijk. Van de respondenten noemt 14,3% dat een dergelijk protocol bestaat, maar 55% zegt dit niet te weten (zie tabel 4). Slechts een klein deel van het personeel geeft aan dat training of voorlichting wordt gegeven over zware of georganiseerde criminaliteit of over 'ondermijning' en hoe te handelen wanneer zij daarmee worden geconfronteerd. Van het onderwijsgevend personeel ontvangt 6,4% training; van het ondersteunend personeel 6%. Verder antwoordt 9,2% van de respondenten dat er op de school een aandachtsfunctionaris is voor het thema ondermijnende criminaliteit en 29,1% laat weten dat er regelmatig jeugd- of jongerenwerkers op de school komen die zich met dit onderwerp bezighouden. Een enkele keer heeft de school zelf een veiligheidscoördinator of is er een wijk- of schoolagent die regelmatig op de school komt. In de praktijk verschilt de rol die het voortgezet onderwijs speelt dus aanzienlijk van de gewenste rol zoals aangegeven in tabel 2.

Tabel 4 Statement rol VO in praktijk

	Ja *N*/%	**Nee *N*/%**	**Weet ik niet *N*/%**	**Missing *N*/%**
Voorlichting OGP*	45; 6,4	493; 70,6%	153; 21,9	7; 1
Voorlichting OOP*	42; 6	414; 59,3	236; 33,8	6; 0,9
Voorlichting zorgteam	125; 17,9	138; 19,8	429; 61,5	6; 0,9
Aandachtsfunctionaris	64; 9,2	353; 50,6	267; 38,3	14; 2
Jongeren-/maatschappelijk werker	203; 29,1	238; 34,1	248; 35,5	9; 1,3
Algemene protocollen	476; 68,2	40; 5,7	174; 24,9	8; 1,1
Specifieke protocollen	100; 14,3	205; 29,4	384; 55	9; 1,3

* OGP = onderwijsgevend personeel; OOP = onderwijsondersteunend personeel.

4.2 Aard van de betrokkenheid van leerlingen bij zware of georganiseerde criminaliteit

In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de vraag in hoeverre scholen in de afgelopen vijf jaar te maken hebben gehad met één of meer leerlingen die betrokken waren bij een vorm van zware of georganiseerde criminaliteit. In totaal kon 74,9% van de respondenten ten minste één geval noemen. De interne en externe incidenten zijn daarbij respectievelijk door collega's van de respondent waargenomen

(30,8%) en gemeld (38,8%), door de politie of andere instanties (28,2% gemeld) of door de respondent zelf (8,5% van de respondenten zag het incident zelf gebeuren; 19,3% van de respondenten heeft zelf de melding gedaan).
In het onderzoek is onderscheid gemaakt tussen voorvallen die zich binnen de muren van de school hebben afgespeeld en direct ter plekke werden geconstateerd en gevallen waarin de strafbare feiten buiten het terrein werden gepleegd. Informatie daarover kan via verschillende kanalen bij de school bekend worden. De leerling of de ouders kunnen het zelf vertellen, maar scholen kunnen ook op de hoogte raken via zorg- of veiligheidsinstanties, bijvoorbeeld vanwege aanhoudingen die hebben geleid tot verzuim. Daarbij moet worden aangetekend dat het delen van informatie door zorg- en veiligheidsinstanties niet altijd is toegestaan in verband met de privacywetgeving. De volgende tabel geeft om te beginnen een overzicht van feiten die op de scholen zelf plaatsvonden.

Tabel 5 Feiten geconstateerd binnen de school

	***N*/%**
Drugshandel	325; 46,6
Drugs/wapens bewaren	320; 45,8
Handel in gestolen goederen	146; 20,9
Rekrutering voor criminele klusjes	134; 19,2
Slachtofferschap van seksuele uitbuiting	114; 16,3
Betalen met vals geld	58; 8,3
Rekrutering voor prostitutie	17; 2,4
Overig	32; 17,4

Tabel 5 laat zien dat respondenten in de afgelopen vijf jaar relatief veel te maken hebben gehad met leerlingen die betrokken waren bij drugshandel, of die in het bezit waren van drugs of steekwapens, maar ook bij de handel in gestolen goederen en rekrutering voor criminele klusjes. Voorts komt slachtofferschap van seksuele uitbuiting, gezien de ernstige aard van het delict, vaker voor dan verwacht, wat mogelijk te verklaren is door de toegenomen aandacht voor dit fenomeen (Blommers et al., 2019). Het betalen met vals geld en rekrutering voor prostitutie werd minder vaak genoemd. In de categorie overig valt vooral het handelen in illegaal vuurwerk op (zeven keer genoemd) en in e-sigaretten/vapes (vier keer genoemd). Daarnaast werd vermeld dat er grote geldbedragen in kluisjes werden bewaard (één keer genoemd) en dat zowel leerlingen als personeel werden bedreigd (één keer genoemd).

Tabel 6 Feiten geconstateerd buiten de school

	***N*/%**
Uitbuiting binnen de prostitutie	181; 25,9
Verlenen van hand- en spandiensten	132; 18,9
Georganiseerde straatroof	119; 17
Cybercriminaliteit	92; 13,2
Bankrekeningfraude	4; 10,6
Productie van verdovende middelen	43; 6,2
Zwart geld pinnen	39; 5,6
Identiteitsfraude	25; 3,6
Overig	24; 13

Tabel 6 gaat in op voorvallen waarbij leerlingen betrokken waren die buiten de school zijn geconstateerd. Daaruit blijkt dat één op de vier respondenten in de afgelopen vijf jaar een geval kan noemen waarin een leerling slachtoffer is geworden van uitbuiting binnen de prostitutie. Daarnaast geeft bijna één op de vijf respondenten aan dat een leerling in de afgelopen vijf jaar hand- en spandiensten bij criminele activiteiten heeft geboden. Daarbij kan het bijvoorbeeld gaan om het voorzien van een vals alibi, informatie doorgeven over (leef)patronen of het bewaren van pakketjes met verboden goederen. Verder komt betrokkenheid bij georganiseerde straatroof, cybercriminaliteit en bankrekeningfraude relatief vaak voor. Betrokkenheid bij de productie van verdovende middelen, het pinnen van zwart geld en identiteitsfraude worden daarentegen relatief weinig genoemd. In de categorie overig ging het onder meer om afpersing (drie keer genoemd), de handel in snus (twee keer genoemd), betrokkenheid bij overvallen, anders dan straatroof (twee keer genoemd), het namens de school inzamelen van geld voor een niet-bestaand goed doel (één keer genoemd), een steekpartij (één keer genoemd), bedreiging met een wapen (één keer genoemd) en het leggen van contacten voor het verkrijgen van drugs (één keer genoemd).

Uit de resultaten blijkt dat 60,8% van de laatstgenoemde gevallen relatief recent plaatsvond, namelijk in de periode van twaalf maanden voordat de enquête werd afgenomen. Bij 71,1% van deze gevallen was een jongen betrokken. Vervolgens is nagegaan op welke schoolniveaus de feiten die zijn gepresenteerd in tabel 5 en 6 zich afspeelden. Het ging daarbij om het niveau waarop de leerling was ingeschreven tijdens het meest recent gemelde geval.

Tabel 7 Verhoudingsgewijze incidentie van (crimineel) feit naar schoolniveau

	***N*/%**
Praktijkonderwijs	42; 64,6
Vmbo basisberoepsgerichte leerweg	49; 22,3
Vmbo kader beroepsgerichte leerweg	88; 36,2
Vmbo theoretische leerweg	75; 24,2
Havo	58; 21,8
Atheneum	18; 8,9
Gymnasium	5; 3,9

Tabel 7 laat zien dat verhoudingsgewijs de meeste gevallen zich voordeden in het praktijkonderwijs. In het geval dat op een school meerdere niveaus worden aangeboden en de respondent op meerdere niveaus lesgeeft, gaat het om het schoolniveau dat de leerling volgde. Van de respondenten die lesgeven in het praktijkonderwijs, gaf 64,6% aan dat in de laatste casus de leerling praktijkonderwijs volgde. De casussen hadden vooral betrekking op leerlingen uit leerjaar 3 (20,3%) of leerjaar 4 (17,1%). Leerlingen in leerjaar 3 en 4 zijn over het algemeen tussen de 14 en 16 jaar. Dit is jonger dan uit eerder onderzoek is gebleken (Piersma, Kros & Beijersbergen, 2021). Het zou erop kunnen wijzen dat de inschatting dat leerlingen op steeds jongere leeftijd betrokken raken bij een vorm van (georganiseerde) criminaliteit klopt (Noteboom et al., 2020). Het is echter waarschijnlijker dat de resultaten beïnvloed zijn door de steekproef van dit onderzoek. Het onderzoek heeft namelijk plaatsgevonden op middelbare scholen van alle niveaus; oudere doelgroepen zijn niet meegenomen in het onderzoek. Daarbij worden op alle schoolniveaus de leerjaren 1 tot en met 4 aangeboden, terwijl leerjaar 5 alleen voorkomt op havo en vwo, en leerjaar 6 alleen op het vwo. Dit zou een oorzaak kunnen zijn van het feit dat in de leerjaren 5 en 6 minder gevallen worden gerapporteerd. Deze resultaten suggereren dat preventiemaatregelen het meest effectief zijn als ze worden ingezet in de leerjaren 1 en 2, omdat het daarna mogelijk 'te laat' kan zijn om bepaalde problemen te voorkomen of aan te pakken. Echter, tot op heden is niet onderzocht in hoeverre (algemene) preventie, zoals bewustwordingslessen voor leerlingen, effectief zijn. Mogelijk is het zelfs schadelijk, zoals bekend is van sommige alcohol- en drugsvoorlichtingen (De Jonge, 2022; Kruisbergen & De Jonge, 2023), en is specifieke inzet op risicogroepen effectiever.

4.3 Signalen

Op basis van de literatuur is een aantal mogelijke signalen onderscheiden die aan respondenten zijn voorgelegd, met de vraag of deze van toepassing waren op de laatste bij hen bekende casus. Daarnaast hadden respondenten de mogelijkheid om aanvullende signalen te benoemen. Tabel 8 geeft de uitkomsten weer, in volgorde van de meest genoemde naar de minst genoemde signalen.

Tabel 8 Gerapporteerde signalen voorafgaand aan laatste casus

	N/%
Storend gedrag	282; 56,2
Beweeglijk in de school	226; 45
Negatief over politie	206; 41
Liegen/smoesjes	198; 39,4
Gewelddadig gedrag	179; 35,7
Rondhangen in de school	178; 35,5
Teruggetrokken gedrag	164; 32,7
Schoolverzuim	135; 26,9
Rondhangen met niet-leerlingen / afgezet worden door onbekenden	178; 25,5
Slechte schoolresultaten	127; 25,3
Risicovolle gewoonten	100; 19,9
Dure leefstijl benadrukken	99; 19,7
Bezit van meerdere telefoons	96; 19,1
Positief over drugsdealers	95; 18,9
Plotseling over veel geld beschikken	85; 16,9
Altijd (telefonisch) bereikbaar zijn	81; 16,1
Veel cashgeld bij zich hebben	66; 13,1
Onder druk gezet worden	35; 7
Bijbaan in de nacht	29; 5,8
Verwondingen	9; 1,8
Totaal	502

De tabel laat zien dat de voor de respondenten relatief eenvoudig waar te nemen negatieve signalen vaak worden genoemd, zoals storend of gewelddadig gedrag en liegen of smoesjes verkopen. Een signaal als beweeglijkheid binnen de school wordt echter ook vaak genoemd, evenals rondhangen met niet-leerlingen of afgezet worden door onbekenden en het zich negatief uitlaten over de politie. Bij dit laatste signaal moet wel worden aangetekend dat niet duidelijk is of dit zich al voordeed voordat de leerling in verband met de geconstateerde feiten in contact kwam met de politie, of pas daarna. Opvallend is ook dat signalen als schoolverzuim en slechte resultaten, die in de literatuur meer algemeen als risicofactoren naar voren komen, door respondenten relatief weinig worden genoemd. Dat geldt eveneens voor de wat 'hardere' en meer directe signalen van betrokkenheid bij zwaardere vormen van criminaliteit, zoals een dure leefstijl, het bezit van meerdere telefoons, of het plotseling beschikken over veel (cash) geld. Wellicht kan dit worden verklaard doordat deze signalen minder gemakkelijk zichtbaar zijn. Enkele signalen die uit eerder onderzoek naar voren kwamen, met name het bij zich dragen van grote geldbedragen, ervaren van externe druk, het hebben van een bijbaan in de nacht, het hebben van onverklaarbare verwondingen, worden door respondenten relatief wei-

nig genoemd (Noteboom et al., 2020; Peeck et al., 2021). Dit kan er wederom mee te maken hebben dat eerder onderzoek zich meer specifiek richtte op slachtoffers van mensenhandel en aanwas in de drugscriminaliteit.
Een veronderstelling vooraf was dat onderwijsondersteunend personeel signalen eerder zou kunnen oppikken dan onderwijsgevend personeel, omdat zij zelf vaker rapporteerden signalen te kunnen herkennen. Er konden echter geen significante verschillen worden gevonden, met één uitzondering, namelijk dat onderwijsgevend personeel schoolverzuim vaker meldt als signaal (X2 (2, N=464) = 6,37, $p \leq 0{,}05$). Dit kan mogelijk worden verklaard door het feit dat onderwijzend personeel direct opmerkt wanneer een leerling afwezig is tijdens de les, terwijl niet elke onderwijsondersteuner een rol speelt bij het vaststellen van schoolverzuim.

5 Conclusie en discussie

In deze studie is voor het eerst landelijk onderzoek gedaan onder onderwijspersoneel van middelbare scholen naar de vraag in hoeverre zij in relatie tot zware of georganiseerde misdaad een preventieve en signaleringsrol denken te kunnen vervullen, met welke casuïstiek de school waar zij werkzaam zijn in de afgelopen vijf jaar werd geconfronteerd en van welke signalen in die gevallen sprake was die mogelijk hadden kunnen worden herkend en opgevolgd. De uitkomsten laten zien dat onderwijsmedewerkers zich bewust zijn van hun verantwoordelijkheid, evenals die van hun school, bij het voorkomen en signaleren van betrokkenheid van leerlingen bij zware of georganiseerde criminaliteit. Tegelijkertijd ontbreekt het nog aan training en voorlichting voor onderwijspersoneel, en aan specifieke protocollen voor het herkennen van relevante signalen en hoe daar, bij voorkeur in samenwerking met andere veiligheidspartners, opvolging aan te geven.
De uitkomsten laten zien dat de grote meerderheid (74,9%) van de middelbare scholen in de afgelopen vijf jaar geconfronteerd is geweest met een casus waarin een leerling betrokken was bij een zwaardere vorm van criminaliteit. In de meeste gevallen speelde de laatstgenoemde casus minder dan een jaar geleden. Met name in het derde en vierde schooljaar wordt betrokkenheid van leerlingen bij criminaliteit vastgesteld. Daarbij geldt wel de restrictie dat hoewel in de enquête werd aangegeven dat het onderzoek betrekking had op gevallen van zware of georganiseerde criminaliteit, niet kan worden uitgesloten dat ook lichtere vormen van criminele betrokkenheid zijn gemeld, of dat de school niet tot in detail is geïnformeerd over feiten die zich buiten het terrein van de school hebben afgespeeld.

Het aantal casussen neemt verhoudingsgewijs af naarmate het schoolniveau toeneemt. Een verklaring voor het feit dat er meer cases gerapporteerd zijn op het praktijkonderwijs en het vmbo en minder op het vwo kan zijn dat leerlingen in het praktijkonderwijs mogelijk wat naïever en eerlijker zijn over het feit dat zij betrokken zijn bij criminele activiteiten dan vwo-leerlingen, alsook de kwetsbaarheid van deze groep (Üstuner-Tüfecki et al., 2023; Nationaal Rapporteur, 2021). Het is dan ook cruciaal om deze groep extra bescherming te bieden tegen criminele invloeden door tijdig te signaleren wanneer een leerling dreigt af te glijden, en in te zetten op

preventie daarvan. Een andere mogelijke verklaring is dat vwo-leerlingen over het algemeen minder aandacht trekken van onderwijspersoneel of van handhavingsinstanties. Hierbij kunnen vooringenomenheden van onderwijspersoneel een rol spelen, waarbij door vooroordelen (zoals *confirmation bias*) en stereotypering een vmbo'er eerder verdacht wordt van betrokkenheid bij een crimineel netwerk, wat kan leiden tot vals positieven onder vmbo'ers en vals negatieven onder vwo'ers (Horvath & MacDonald, 1989; Van Koppen et al., 2010). Hetzelfde geldt voor het verschil tussen jongens en meisjes. Mogelijk vertonen meisjes eerder internaliserende, meer verborgen, signalen die minder opvallen en minder snel als verdacht worden gelabeld, en geven jongens vaker externaliserende signalen af. Daarnaast passen de bevindingen omtrent sekse binnen de cijfers van 'gewone' criminaliteit, waarin jongens oververtegenwoordigd zijn (CBS, 2022). De precieze verklaringen voor het verschil tussen onderwijsniveaus en geslacht kunnen dienen als uitgangspunt voor vervolgonderzoek, mogelijk met criminologische theorieën als basis.

Ten derde is de vraag in hoeverre onderwijsgevend en -ondersteunend personeel daadwerkelijk signalen van betrokkenheid bij zwaardere vormen van criminaliteit kan herkennen. Het onderzoek laat zien dat de signalen waarvan sprake was in een aantal opzichten algemeen zijn en ook kunnen duiden op verandering van gedrag als gevolg van de puberteit (Van Leijenhorst & Crone, 2009), alsook op problemen zoals slachtofferschap van huiselijk geweld (Rijksoverheid, 2023), depressie (Buitelaar, Van Keulen, Nauta et al., 2009; Scott, Korff & Angermeyer, 2011) of betrokkenheid bij veelvoorkomende criminaliteit (Blom et al., 2015; Ferwerda & Van Wijk, 2010; Weerman & Van der Laan, 2006; Weijers & Eliaerts, 2015).

Voorts speelt ook hier het probleem dat wat als een signaal of indicatie van deviant gedrag wordt gezien, afhangt van wat gemiddeld in een samenleving als wenselijk gedrag wordt beschouwd (Blumer, 1969). Dit kan er bijvoorbeeld toe leiden dat signalen die worden afgegeven door meisjes anders worden geïnterpreteerd dan die van jongens. Hetzelfde kan aan de orde zijn wanneer er sprake is van een verschil in culturele achtergrond. Dit kan leiden tot zowel vals positieve als vals negatieve uitkomsten. Het uitgevoerde onderzoek bood slechts beperkt inzicht in mogelijke variaties in gedragssignalen van leerlingen die vrijwillig deelnemen aan criminele activiteiten versus degenen die onder dwang handelen, mogelijk na eerst vrijwillig betrokken te zijn geraakt. Een onderscheid in signalen kan ook voortvloeien uit het type criminaliteit waar de leerling bij betrokken is. Wellicht leidt betrokkenheid bij vormen van drugscriminaliteit tot andere signalen dan bijvoorbeeld betrokkenheid bij een vorm van cybercriminaliteit.

Het gaat hier nadrukkelijk om een verkennende studie, die een eerste inzicht geeft in de wijze waarop middelbare scholen te maken hebben met leerlingen die mogelijk betrokken zijn bij zwaardere vormen van (ondermijnende) criminaliteit. Een beperking van het onderzoek is dat er algemene informatie over cases is verzameld zonder tot in detail te kunnen ingaan op de specifieke aspecten die daarbij speelden. Dat inzicht valt met een enquête moeilijk te verkrijgen, maar vergt meer diepgaand kwalitatief vervolgonderzoek, evenals onderzoek naar redenen van onderwijspersoneel om (wel of niet) een vervolg te geven aan signalen en welke handelingsperspectieven er dan zijn. Een beperking van het onderzoek is voorts dat de respondenten niet altijd detailkennis hadden over de casuïstiek, bijvoor-

beeld omdat deze door een collega was behandeld, omdat de informatie werd verstrekt door een derde partij of omdat de casus vijf jaar geleden heeft plaatsgevonden. Bovendien is de respondenten achteraf gevraagd welke signalen zij zagen bij leerlingen waarvan is vastgesteld dat zij bij criminele activiteiten betrokken waren. Het is, afgezien van het vraagstuk van *hindsight bias*, echter minder eenvoudig om die signalen omgekeerd direct te koppelen aan crimineel gedrag. Het blijven namelijk 'signalen' die in meer of mindere mate op uiteenlopende problemen kunnen duiden. Dit neemt niet weg dat het voor onderwijsprofessionals belangrijk is om te weten waarop zij kunnen letten en hoe te handelen wanneer er signalen worden waargenomen. Scholen hebben immers de plicht om het welzijn van leerlingen te waarborgen, ook wanneer er sprake is van een ander probleem dan betrokkenheid bij criminaliteit. Signalen zijn, met andere woorden, slechts een startpunt voor een gesprek.

Literatuur

Adamse, I., Q. Nguyen, E. Boertien, S. van Deuren, V. Eichelsheim & A. Blokland (2023) *EPIC: Explaining, Preventing, and Intervening in organized Crime involvement. Resultaten systematische literatuurreviews*. Amsterdam: Project EPIC.

Adjiembaks, S.D., A. Boer & M. Oude Lansink (2022) *(On)zichtbare beelden van jonge aanwas in de drugscriminaliteit: een meta-analyse van tien deelonderzoeken in de regio Midden-Nederland*. Regioprogramma Straatwaarde(n).

Agnew, R. (1992) Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology, 30*, 47-87.

Barreca, M. (2000) Education for lawfulness in Palermo schools. *Trends in Organized Crime*, *5*, 45-51.

Becker, H.S. (1963) *Outsiders* (Vol. 1973). New York: Free Press.

Bervoets, E. & S. den Haan (2021) *Zicht op jonge aanwas*. Kennisplatform Ondermijning.

Blom, M., J. Oudhof, R.V. Bijl & B.F. Bakker (2005) Verdacht van criminaliteit: Allochtonen en autochtonen nader bekeken. *Cahier 2005-2*.

Blommers, K., R. Hamers & D. Zwegers (2019) *Rapportage Scholen bewust: Signalering van mensenhandel op middelbare scholen*. CKM.

Blumer, H. (1969) *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.

Buitelaar, J.K., M. van Keulen, M.H. Nauta, Y.A.J. Stikkelbroek, M. Ruiter & D. van Duin (2009) *Multidisciplinaire richtlijn Addendum Depressie bij Jeugd Addendum*. Utrecht: Trimbos-instituut Kwaliteitsinstituut voor de Gezondheidszorg CBO.

CBS (2022, 9 november) *Criminaliteit - Jaarrapport Landelijke Jeugdmonitor 2022*.

CCV (2022a, 7 december) Inspirerende start programma Preventie met Gezag. Persbericht. Beschikbaar via: https://hetccv.nl.

CCV (2022b, 21 oktober) Jeugdpeiling: voorkomen van jonge aanwas pijler voor 2022. Persbericht. Beschikbaar via: https://hetccv.nl.

Eerste Kamer. (2021) *Kamerstukken I* 2020/21, 35352, A (Wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs).

Ferwerda, H.B. & A.Ph. van Wijk (2010) Jeugdcriminologie en jeugdcriminaliteit. In: E.R. Muller, *Criminaliteit en criminaliteitsbestrijding in Nederland*. Deventer: Kluwer.

Fischhoff, B. (1975) Hindsight is not equal to foresight: The effect of outcome knowledge on judgment under uncertainty. *Journal of Experimental Psychology: Human perception and performance*, *1*(3), 288.
Gemeente Utrecht (2020, 16 oktober) Onderwijsprogramma 'Kapot Sterk' van start. Persbericht.
Godson, R. (2000) Guide to developing a culture of lawfulness. *Trends in Organized Crime*, *5*, 91-102.
Gottschalk, P. & C. Asting (2020) Crime signal detection theory: Two case studies of the five-stage model from observer to whistleblower. *Deviant Behavior*, *43*(4), 461-471.
Horvath, T. & E.L.L. MacDonald (1989) Evaluation of a young child's behavior: effects of attractiveness and sex. *Perceptual and Motor Skills*, *69*(3-1), 1051-1056.
Jenkins, B. (2017) The Islamic State's Disposable Army. *The Rand Blog*, *20*.
Jonge, M. de (2022) *Principes van effectieve drugspreventie*. Utrecht: Trimbos Instituut.
Koppen, P.J. van, H. Merkelbach, M. Jelicic & J.W. de Keijser (2010) *Reizen met mijn rechter: Psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer.
Kruisbergen, E. & M. de Jonge (2023) Voorkomen is beter dan genezen..., toch? Over goed bedoelde maar potentieel schadelijke vormen van preventie van ondermijning. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 22(3), 3-24.
Leijenhorst, L. van & E.A. Crone (2009) Het adolescentenbrein: inzichten in risicovol gedrag in de adolescentie uit de cognitieve neurowetenschappen. *Neuropraxis*, *13*(1), 3-7. doi.org/10.1007/bf03080140
Leito, T.L.M., S.R. van Bommel & F. Noteboom (2021) *Het misdrijf voorbij: een verkenning naar criminele uitbuiting in Rotterdam*. CKM.
Leito, T.L.M., S.R. van Bommel & F. Noteboom (2022) *Kijken met andere ogen: een landelijke verkenning naar criminele uitbuiting in dertien (middel)grote gemeenten in Nederland*.
Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2021) *Slachtoffermonitor Mensenhandel 2016-2020*. Nationaal Rapporteur.
National Crime Agency (2017) *County Lines Violence, Exploitation & Drug Supply*.
Nickerson, R.S. (1998) Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of general psychology*, *2*(2), 175-220.
NOS. (2023a, juli 16) Vooral jongeren verantwoordelijk voor explosies bij woningen: wie zijn ze?
Noteboom, F., S. Landers, S. Ceuleers & S. van Bemmel (2020) *Criminele uitbuiting; verkenning onder Nederlandse scholen*. CKM.
Openbaar Ministerie & Politie (2018) *Rapportage aanpak georganiseerde ondermijnende criminaliteit*.
Peeck, V, Z. Witteveen, & E. Sikkens-Dokter (2021) *Dealers in de dop: Een kwalitatief onderzoek naar jonge aanwas in de drugscriminaliteit in Midden-Nederland*. Nationale Politie, Dienst Regionale Informatie Organisatie, Team Analyse & Onderzoek.
Piersma, T.W., M. Kros & K.A. Beijersbergen (2021) *Criminele carrières van daders van high impact crimes*. WODC.
RIEC Noord-Nederland (2020, 1 oktober) Escaperoom moet jongeren behoeden voor een criminele carrière. Persbericht.
Rijksoverheid. (2023, 26 januari) *Herken signalen bij het kind*. Kindermishandeling | Ik vermoed huiselijk geweld. Zie www.ikvermoedhuiselijkgeweld.nl/kindermishandeling/herken-signalen-bij-het-kind.
RTL. (2024, 17 januari) *Steeds meer jonge drugsuithalers in onze havens*.
Schneider, J. & P. Schneider (2001) Civil Society Versus Organized crime: Local and Global Perspectives. *Critique of Anthropology, 21*(4), 427-446.

Scott, K.M., M. Von Korff & M.C. Angermeyer (2011) Association of childhood adversities and early-onset mental disorders with adult onset chronic physical conditions. *Archives of General Psychiatry, 68*, 838-844.
Sergi, A. (2021) De 'disposable army' van georganiseerde misdaadgroepen. *Justitiële verkenningen*, *47*(4), 37-46.
Sherman, L.W., D.L. MacKenzie, D.P. Farrington & B.C. Welsh (Eds.) (2002) *Evidence-based crime prevention* (p. 10). London: Routledge.
Simmons, J. (1965) Public stereotypes of deviants. *Social Problems, 13*(2), 223-232.
Siragusa, A. (2000) Educating for citizenship, reconstructing the identity of our city. *Trends in Organized Crime, 5*, 52-58.
Tanner Jr., W.P. & J.A. Swets (1954) A decision-making theory of visual detection. *Psychological review*, *61*(6), 401.
The Children's Society (2022) *County lines and child criminal exploitation*. Beschikbaar via: www.childrenssociety.org.uk.
Tweede Kamer. (2020) Kamerstukken II 2020/21, 29911, nr. 295.
Üstüner-Tüfekci, A.Ü., M. de Winter & J. Janssen (2023) *Criminele uitbuiting onder scholieren in Zeeland*. Centre of Expertise Veiligheid & Veerkracht.
Üstüner-Tüfekci, A., M. de Winter, I. Smulders, J. Janssen & E. Kolthoff (2022) *Criminele uitbuiting onder scholieren en studenten in Zeeland*. Avans Hogeschool.
Vugts, P. (z.d.) *Amsterdammers dwongen tieners tot overvallen, OM eist 8 en 7 jaar voor criminele uitbuiting*. Het Parool.
Weerman, F.M. & P.H. van der Laan (2006) Het verband tussen spijbelen, voortijdig schoolverlaten en criminaliteit. *Justitiële verkenningen*, *4*(6), 3.
Weijers, I. & C. Eliaerts (red.) (2015) *Jeugdcriminologie: achtergronden van jeugdcriminaliteit*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
Wijk, A. van, J. van Esseveldt, J. Broekhuizen & E. Bervoets (2022) *Jongeren en georganiseerde drugscriminaliteit in de regio Den Haag*. Bureau Beke.

View publication stats